

ko si je Levin zopet pridobil vero, in glej, že znova peče maline nad svečo.« Levin se je zopet oddaljil ljudstvu, kakor pravi Dostojevskij, zato je bil moral zopet zgrešiti pot. Samoljuben, individualističen moralni hipohonder, kakršen je Levin, mora vsekdar zgrešiti pot, dokler bo tak samoljuben, individualističen hipohonder: taka je ideja Dostojevskega. Kajti Dostojevskemu ni resnice izven celotne narodove resnice, izven narodne tradicije. Resnico lahko najdejo, meni Dostojevskij, samo cele verige človeških rodov, ki si izročajo svoje izkušnje iz veka v vekove in tako kopičijo zaklad nadosebne tradicije — ne pa kratkoživ, vznemirjen in minljiv posameznik, čigar moč zadošča morda za upor, komaj pa za kaj pozitivnejšega. In zbrati moraš vse svoje moči, če hočeš s pridom prisluhniti narodni tradiciji, jo doumeti in odkriti njen smisel.

Take so torej ideje, ki tvorijo teoretično ozadje teh poslednjih strani Dostojevskega. Dosihmal je redkokdaj stopil kakšen pesnik tako globoko v narodno dušo kakor Dostojevskij in morda se ni nikdar moderen tvorec tolikaj poistovetil z njo kakor on.

In prav ta integracija je izvir njegove moči, vrelec poslednjih nraavnih in metafizičnih resnic, ki je nanj Dostojevskij osredotočil svoje delo. V svojih odločilnih in najvišjih trenutkih je nehal biti individij, postal je organ in orodje ogromne človeške skupnosti. V takih trenutkih govori iz njega nekdo večji kakor je Fedor Mihajlovič Dostojevskij: govori ves Vzhod, vsa neizmerna, temna Rusija in morda tudi njena bizantska in grška podlaga. V takih trenutkih je brezimen: neizmeren glas, ki se dviga iz teme in potuje v temo.*

* Ta sestavek je F. X. Šalda prvič priobčil l. 1911 in ga malo pred smrtjo — l. 1936 — zopet ponatisnil v esejski zbirki »Časové i nadčasové«. — Prevajalec.

V ATELJEJU

(Ob Jakopičevi sedemdesetletnici.)

JUŠ KOZAK

Bil je pomladni večer v mestu, od juga so veli pri tleh topli vetrovi, na nebu so se razmaknili vodeni oblaki in vso zemljo od Krima do planin je zajel krvavi sij večernih zarij. Vsa okna proti zapadu so žarela, namočena zemlja na krakovskih vrtovih je bila še temnejša in vsaka sadika nežne solate se je dobro razločila na skrbno obdelanih gredah. Med plotovi in nizkimi hišicami so prihajale ženske in zavijale v Trnovo k šmarnicam. Pod Krimom so ladjarile puhaste megle in se izpreminjale v vseh barvah. Zemlja je dišala in mlado zelenje na kostanjih in vrbah ob Gradaščici je drhtelo.

Mestni šum zamre v patriarhalnem Krakovem in tudi na Mirju, kjer so se na tleh starih zeljnikov dvignile vile, s katerimi se je lice tega predmestja, čigar podobo je Jakopič z barvo in peresom tako živo ohranil, vse izpremenilo. Ob sivem zidu leži pod oknom njegovega ateljeja še kad, ki so jo včasih rabili za zelje.

Pred tremi leti, ko je Krleža prinesel »Balade Petrice Kerempuha« in je Kreft pisal »Veliko puntarijo«, smo ga obiskali.

Zavili smo s ceste na gospodarsko dvorišče, kjer so delavci pravkar nekaj nakladali. Velika lesena vrata, prav podobna onim na skednju, zapirajo vhod v atelje. Obrnili smo leseni zapah in vstopili v temen lesen hodnik, ki je bil ves zastavljen z okviri, slikami in drugo šaro. Če nas ne bi bil mojster pričakoval, bi sami skoraj ne bili našli pravega vhoda. Nizka vrata na desni so se odprla in že je pozdravljal z globokim, toplim basom.

V ateljeju je dnevna svetloba že medlela, skozi veliko okno se je prikazoval krvavo obrobljen oblak. Po kotih se je preganjal mrak in predmeti so se tam že slabo razločili. Tu in tam so visele skice in že dovršene podobe, veliki in manjši okviri z napetimi platni so sloneli kjer koli. Na stojalu komaj začeta podoba. Prostora je bilo malo. Vse zastavljeno s sohami, folkloro in mizicami, na katerih so se kupičili vsakovrstni predmeti, slikarjeve palete, čopiči, svetle lopatice in vaze. Kamor koli si se ozrl, povsod vaze s cveticami, a le v eni še napol sveže, vse druge usahle, ki jih je nekdo pozabil odnesti na smetišče. Suhi šopki, da nisi utegnil spoznati vrste cvetja, so ležali na mizah, na policah ob steni in pod oknom, med lončki in tubami. Dveh podob se spominjam, belega teloha in vročih cini, ki so mistično žarele na platnu. Ta čas je mojster doživljal vse vibracije človeškega občutja ob cvetju. »V sredini vrta obstane. Z vijoličaste temine se lesketajo lilije, obsijane od mesečine, kakor blede sanje. Zamaknjen razprostire svoje roke v objem in pade na kolena in obraz se mu skloni v blede lepoto«. Tako je popisoval sam prva doživetja iz svoje mladosti, kamor se vrača v molčečih urah spominov. Poraja se mi tiho vprašanje. »Se mojster ne more več ogreti ob človeku?« Spomnim se njegovih besed. »Privadil sem se že tako samemu sebi... V samoti se mi razširja svet...« Tu notri v ateljeju je samota, tišina.

Ogledujem zofo. Vsa je oguljena in prevleka razcefrana. Stoli nalomljeni, baročna mizica z barvami zapackana in pokrita z odejo prahu, ki se v umirajoči svetlobi svetlika kakor srên. Nekje škrablja, na hodniku, pod podom begajo miši, nemara se mojstra niti ne boje, kadar je sam. Tako je človekoljuben, da bi jih ne preganjal. Že dalj časa se s strastjo zateka v gluho samoto k premišljevanju in delu.

Pred kratkim je prestal težko bolezen. Poslušam ga, pripoveduje, kako ga je na tej zofi obiskala smrt, kako je zaslišal njen glas, ko ga je pozvala, da naj se pripravi. Vsi molčimo, v meni pa se poraja njegov avtoportret tiste ure. Roka mu je omahnila, zrušil se je na zofo, glavi je bilo postlano v osivelih, bujnih laseh, dolga brada je mirovala na prsih, v katerih se je srce samo še krčilo. Ni bilo glasu, ki bi ga obudil, ne diha, da bi mu osvežil čelo. Iz luknje v zidu se je prikazal špičast gobček, sivo, gladko telo je hušnilo v sobo, prisluhnilo pred zofo, ura je tiktakala...

Gledam ga in poslušam, ne morem se iznebiti podobe, ki mi jo je bil vzbudil s svojim pripovedovanjem. Stari Vesel je nekoč v svoji hudomušnosti naslikal geniju zajce okoli glave; človeška mizerija je taka, da bi ga lahko miši obgrizle.

Mojster se razgovori. V tej samoti si je ustvaril svoje svetove, tapecirane s svetopisemski izreki, prežete z daljnim sijem, skoraj še bolj žarečim kakor so bile njegove barve, s katerimi je v dneh, ko se je prebujala slovenska življenjska volja, pričel oznanjati resnico človeškega vida in lepoto, zdravju

razodeto. Takrat je bila njegova neumevana borba za lepoto in resnico — poskušal je ljudem odpreti oči, da bi jo zagledali — revolucionarno dejanje, rušenje starih oblik iz zavesti človeške sile. Bili so rojstni dnevi slovenskega slikarstva, luč je obsijala vso strast narave in barve na platnu so gorele v romantičnem žaru. Kakor se je mojster še kot otrok oklepal lilij, tako je tedaj segel v solnce in lovil vse čare opalaste svetlobe na drevesih, kamenju in hišah. Na majhnih izrezih narave je odkrival slapove lepotnih harmonij. Njegove barve niso bile mehka lirična melodija, bile so vulkanično žarenje, takó se je morda Michelangelovemu Bogu zableščalo pred očmi, ko je iz kaosa priklical luč. Maloštevilni so občutili življenjsko afirmacijo te umetnosti, očitali so ji, da je neumljiva, človeku nepristopna. Ker niso s prstom mogli prešteti borovih igel, niso spoznali bora. Zajci so glodali ob umetnikovi glavi zelje, on pa jim je ponujal resnico in lepoto. Še preden so spoznali naravo v njegovih barvah, jim je odprl lastne svetove, kakor jih je zagledal in doživljal. Na platnu so se prikazovale vtelešene ideje (»Svetnik« in »Slepec«), čustvene, dramatične kompozicije barvnih melodij. Sredi tesnega, patriarhalno konservativnega življenja so zrasli veliki svetovi barvnih prividov, zgodil se je »atentat na duševno lenobo« kakor je sam imenoval svojo umetnost. Niti za las se ni umaknil, da bi se prilagodil mišljenju, z borbeno roko je odrival neuspehe in svinjarije in se tolažil z dobrodušnim smehljajem. — Tisti hip sem se domislil, kako sem ga nekega popoldne srečal pod kostanji v Zvezdi. Sedel je pri črni kavi, bilo je soparno in vroče, da se je še pes umaknil s ceste in je od vsepovsod zevala puščoba. »Ljudje odhajajo,« je dejal smehljaje, »v gore, na morje, jaz pa sedim pod temi kostanji in plavam zdaj nad Indijo, zdaj nad Ameriko, nad svetom in ga gledam...« Prijazno so mu blestele oči in prsti so mu grebli po bradi.

Mrak se je že tihotapil v atelje, ovijal se mu je okoli brade, da so le oči še plamtele med oguljenimi, od časa oglodanimi rekviziti. Kakor da vsega tega ne vidi, on sanja... Sanja o pravični usodi... »Usoda bo začela dajati klofute.« Glas mu je proroško zamaknjen, na begu pred vsem, kar ga obdaja. Tudi njegov beg je živa stvarnost. Zopet se mu glas v poltemi razneži, govori o pohlepu današnjih dni. »Dajati, da to je lepo — jemati, to je grdo.« Zravna se na razcefrani zofi in modruje, zagledan v mrakove, ki so nas že skoro čisto zajeli: »Dokler bo le en človek živel, ki bo človek, ne more človeštvo propasti.«

Postane nam tesno pri srcu, duši nas, do njegove vere ne moremo. Vidimo plazečo se temo, polomljene stole, zaprašene barve in poslušamo privide velikega tvorca, s katerimi se je umaknil v tišino, kjer je tudi čas samo še vizija.

Še enkrat se ozrem in komaj še razločim mrtve cvetove. Oveneli, usahnili so telohi, cinije, lilije in tulipani, katerih se je kot otrok v nagonški ekstazi oklepal, in slika sedaj njih bežno življenje z vsem žarom neutešenih vizij o večni lepoti narave. Te slike so kakor najtišji pogovor s človeškimi srci, ki jih je srečaval v življenju.

In že smo hodili po krakovskih ulicah, skozi zavratno idilo, kakor pravi mojster, kjer »skoro vsakega poznam in skoro vsak pozna mene in prav prijazno se pozdravljamo.« Molčali smo pretreseni in odnašali rembrandtsko vizijo njegove samote, v kateri živi le še sam s seboj in s sebi enakimi duhovi...